

1. Na koji način Spomen-kompleks Šušnjar, izgrađen 1971. godine u Sanskom Mostu, reflektuje kolektivno sjećanje na žrtve fašističkog terora iz Drugog svjetskog rata, te kakvu ulogu ima u očuvanju historijskog nasljeđa s obzirom na činjenicu da je na tom mjestu sahranjeno nekoliko hiljada civilnih žrtava, pretežno Srba i Jevreja? Koliko je ljudi sahranjeno na Šušnjaru ?

Spomen-kompleks Šušnjar u Sanskom Mostu podignut je početkom 1970-ih godina, u periodu kada dolazi do značajnog arhitektonskog i ideološkog zaokreta u načinu na koji socijalistička Jugoslavija oblikuje kolektivno sjećanje na žrtve Drugog svjetskog rata. Za razliku od ranijih, figurativnih i narativno opterećenih formi, novi pristup podrazumijevao je korištenje apstraktnih, simboličkih rješenja koja omogućavaju univerzalnije tumačenje tragedije, ali i stvaranje prostora za refleksiju, kontemplaciju i potencijalno međuetničko pomirenje. Pionirski primjer ove estetike predstavlja Bogdanovićev spomenik „Cvijet“ u Jasenovcu, završen 1966. godine, koji je značajno uticao na dalji razvoj memorijalne arhitekture u regionu. U tom kontekstu, izrada kompleksa Šušnjar povjerena je sarajevskom arhitekti Petru Krstiću. Njegovo idejno rješenje, završeno 1970. godine, centralno mjesto daje aluminijskom obelisku u formi stilizovanog plamena, smještenom unutar otvorenog i geometrijski definisanog popločanog dvorišta. Obelisk simbolizira vječni plamen sjećanja i otpora, a cjelokupna arhitektonska kompozicija jasno odražava težnju ka univerzalizaciji poruke, oslobađanju od nacionalnih i ideoloških isključivosti, te promovisanju antifašističkih vrijednosti na način koji prevazilazi etničke i političke granice.

Važno je istaći da su u procesu selekcije konačnog idejnog rješenja razmatrani i alternativni prijedlozi. Među njima se ističe koncept zagrebačkog skulptora Vanje Radauša, koji je predložio spomenik u formi kosti — izuzetno direktnu i sugestivnu aluziju na smrt i masovna stradanja. Međutim, ovakav pristup je odbačen kao politički i etički problematičan, jer se procijenilo da bi mogao izazvati negativne emocije i osjećaj kolektivne krivnje, posebno u odnosu na hrvatsko stanovništvo, s obzirom na to da su zločine na Šušnjaru počinile ustaške jedinice. U skladu s time, odabrano je rješenje koje je omogućavalo stvaranje memorijalnog prostora usmjerenog ne samo na sjećanje, već i na kolektivno iscjeljenje i pomirenje — što je bio širi konceptualni okvir većine spomeničkih kompleksa podizanih širom Jugoslavije, poput Garavica kod Bihaća.

Kada je riječ o broju žrtava koje su stradale na Šušnjaru, precizne brojke i dalje izostaju. Procjene variraju, a pouzdani demografski ili forenzički podaci nikada nisu sistematski

prikupljeni, budući da na toj lokaciji, kao ni na mnogim sličnim mjestima stradanja, nikada nisu vršene opsežne ekshumacije. Prema nekim izvorima, broj žrtava se kreće oko 5.500, dok drugi, poput historičara Dušana Lukača, navode cifre do 6.000 ubijenih, oslanjajući se prvenstveno na svjedočenja preživjelih i izvještaje poslijeratnih komisija za utvrđivanje ratnih zločina. Međutim, važno je napomenuti da je to broj koji se odnosi na cijelo područje Sanskog Mosta, ne na lokalitet Šušnjari. Isto tako, važno je napomenuti da su mnogi od tih izvještaja nepotpuni, a ponekad i nepouzdati, što dodatno otežava preciznu rekonstrukciju broja žrtava. Na nekim mjestima stoji da je broj žrtava fašističkog terora u Sanskom Mostu 3.605. Priča oko Šušnjara i broju ubijenih je već ona standardizirana priča koja ide po matrici da jedna strana tvrdi jednu brojku, druga strana tvrdi drugu brojku, ali uglavnom jedno je sigurno, sigurnih i provjerenih podataka i tačno utvrđenim brojem nema i vjerovanto ih nikada nećemo niti imati.

Ovaj problem nije specifičan samo za Šušnjar. Slične nepreciznosti prisutne su i u kontekstu drugih velikih stratišta, poput Jasenovca ili Garavica, gdje se također barata okvirnim brojkama, često bez čvrstih forenzičkih potvrda. Osim metodoloških izazova, dodatni problem predstavlja i politički kontekst u kojem su mnoge od ovih brojki nastajale, budući da je poslijeratna Jugoslavija, između ostalog i zbog međunarodnih pregovora o ratnoj odšteti, imala interes da naglasi razmjere počinjenih zločina. Najpoznatiji primjer takvog pristupa jeste dugo zastupana cifra od 1.700.000 žrtava na prostoru Jugoslavije, koja je u kasnijim istraživanjima u više navrata dovedena u pitanje. Ipak, bez obzira na statističke nedoumice, ostaje neupitna činjenica da je na Šušnjaru tokom ljeta 1941. godine izvršen masovni zločin nad nekoliko hiljada civila, pretežno srpske i jevrejske nacionalnosti, što ovom kompleksu daje važno mjesto u topografiji kolektivne traume, ali i u kulturi sjećanja bivše Jugoslavije. Dakle, moglo bi se reći da je ova brojka od 5.500 koja se često navodi za Šušnjare, netačna, nego da se ona odnosi na sva stratišta u Sanskom Mostu na kojima su ubijani Srbi, nikako samo za ovaj lokalitet.

2. Postoje li na spomeniku imena ubijenih?

Prvo što treb znati jeste činjenica da je spomenik na Šušnjarima posvećen svim „žrtvama fašističkog terora i borcima Narodnooslobodilačkog rata Sanskog Mosta i njegove okoline“. Jasno je da su Srbi ti na koji se odnosi najveći broj žrtava fašističkog terora s tog područja, ali isto tako na tom mjestu, pored spomenika su se nalazile i ploče s imenima poginulih boraca ovog grada i okoline svih nacionalnosti.

Međutim, tokom 1992. godine, na prostoru Memorijalnog kompleksa izvršene su značajne izmjene koje su uveliko uticale na njegov izvorni izgled i simboliku. Najprije je u podnožju grobnica podignut veliki betonski krst, uz obrazloženje da osobe sahranjene u okviru spomen-kompleksa nisu bile ateisti, već vjernici. Ubrzo nakon toga uklonjene su ploče s imenima poginulih partizana bošnjačke nacionalnosti iz Sanskog Mosta – procjenjuje se da je uklonjeno između 20 i 30 ploča. Na lokalitetu su ostavljena samo imena poginulih srpske i jevrejske nacionalnosti.

Istovremeno je s ulaza u kompleks uklonjena i originalna spomen-ploča, a zamijenjena je novim simbolima, uključujući i pomenuti betonski krst postavljen u podnožje grobnih humki. Ove promjene ukazale su na djelimičnu reinterpretaciju memorijalne funkcije i selektivno redefinisanje identiteta žrtava u skladu s tadašnjim političkim i ideološkim okolnostima.

3. Da li je na spomeniku navedeno ko su ubice?

Da, danas se na ulazu u kompleks nalazi spomen ploča na kojoj piše: "U vremenu od 1941. do 1945. godine, izvršen je genocid nad srpskim i jevrejskim narodom od strane okupatora ustaša i Nijemaca."

"Na deset stratišta i u logorima smrti, leži na zvjerski način ubijeno preko 5.500 ljudi, žena i djece s područja sreza Sanski Most"

"Na ovom stratištu ustaški zločinci su 1. i 2. augusta 1941. godine, strijeljali više hiljada (Srba) i Jevreja."

Uz napomenu da je u spoljdnjem pasusu riječ Srba prostrijeljena vjerovatno metkom, pa je danas natpis nečitljiv, ali sasvim sigurno da je na tom mjestu stajalo „Srba“.